

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ДОГОВОРУ, УКЛАДЕНОГО ОДНИМ ІЗ ПОДРУЖЖЯ БЕЗ ЗГОДИ ІНШОГО, ЯК ЗАХІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ЄФРЕМОВА Ірина Олексіївна - аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.626.96

Стаття посвячена характеристиці такої меры ответственности в семейном праве, как признание недействительным договора, заключенного одним из супругов без согласия другого, в отношении имущества, которое является объектом права их общей совместной собственности. Автором определены основания и условия применения этой меры. В ходе исследования проблемных вопросов применения указанной меры семейно-правовой ответственности был сделан вывод, что она не может быть применена, если этим договором не нарушены имущественные или личные неимущественные права другого супруга, согласие которого было необходимо для его заключения.

Ключевые слова: ответственность в семейном праве, супруги, общая совместная собственность, признание договора недействительным, согласие, нотариальное удостоверение, имущество.

Постановка проблеми

Центральними у сімейно-правовому регулюванні є майнові відносини, які виникають між членами сім'ї взагалі і між подружжям зокрема. В силу своєї природи майнові відносини піддаються більш детальному правовому регулюванню, ніж особисті немайнові відносини членів сім'ї. Разом з тим у силу своєї важливості майнові відносини подружжя потребують також посиленої охорони та захисту, оскільки вони становлять основу життя сім'ї. Саме тому сімейним законодавством України передбачена ціла низка заходів, спрямованих

на захист майнових прав кожного з подружжя та дітей.

Одним із таких заходів відповідальності за порушення одним із подружжя майнових прав іншого є визнання недійсним договору, який укладений одним із подружжя без згоди іншого, з майном, що є об'єктом права їх спільної сумісної власності. Цей захід спрямований на відновлення матеріального ставища сім'ї та охорону майнових та немайнових інтересів її членів. Проте закон не містить чіткого механізму, підстав та умов застосування даного заходу. У зв'язку з цим у правозастосовній практиці виникають численні питання щодо тих умов, за яких форма згоди одного з подружжя на укладення договору іншим має бути письмовою, обсягу визнання договору недійсним та правових наслідків цього акту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науці сімейного права питання правового режиму майна подружжя досліджувалися В. К. Антошкіною, Т. О. Ариванюк, О. В. Дзєрою, І. В. Жилінковою, О. М. Калітенко, В. П. Масловим, В. П. Нікітіною, О. М. Нікітюк, Я. В. Новохатською, З. В. Ромовською, Ю. Ю. Цал-Цалко, Ш. Д. Чіквашвілі та ін. Проте питання заходів відповідальності за порушені майнові права подружжя у сімейному праві достатнього дослідження не отримало, зокрема, щодо правових наслідків укладення одним із подружжя договору без згоди другого з подружжя щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Метою цієї статті є визначення підстав та умов застосування такого заходу відповідальності у сімейному праві, як визнання недійсним договору, укладеного одним із подружжя без згоди іншого.

Виклад основного матеріалу

Майно подружжя, як відомо, набуто ним за час шлюбу, є об'єктом права спільної сумісної власності. Обидва з подружжя на рівних підставах та у рівному обсязі вважаються власниками всього майна, набутого у шлюбі. Кожен із них може вступити у правовідносини з приводу всього майна або будь-якої його частини. Проте оскільки подружнє майно знаходиться у спільній власності, жоден з її учасників не може розпоряджатися без згоди іншого всім майном, не порушивши прав іншого. Режим спільної власності подружжя зовсім не виключає досягнення згоди між власниками з питань володіння, користування та розпорядження спільним майном [7, с. 48]. Така згода є наслідком не лише обізнаності щодо намірів та дій кожного з подружжя, а й погодження їх волі. Тим самим виходить, що між подружжям досягається домовленість. Отже, правовий режим майна подружжя, який зазвичай вважається абсолютним, набуває й рис відносних. Адже кожен із подружжя має отримати згоду на розпорядження спільним майном, а тому стає певною мірою зобов'язаним [11, с. 78].

Стаття 65 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року (далі – СК України) встановлює обов'язковість згоди другого з подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Відповідно до частин 1-3 ст. 65 СК України дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік мають право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального по-

свідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена.

Зазначена норма покликана захистити майнові інтереси подружжя. Тому тільки один з подружжя, до речі, тільки той, який не брав участі у правочині і не давав згоди на його укладення, може вимагати застосування наслідків вказаної норми [1, с. 50 – 51]. При цьому законодавець встановлює презумпцію згоди другого подружжя (ч. 2 ст. 65 СК України) як загальне правило та визначає випадки, коли така згода має бути певним чином оформлена (ч. 3 ст. 65 СК України). Ця презумпція заснована на звичайному порядку ведення справ у сім'ї. Один із подружжя, як правило, розпоряджається спільним майном із усної згоди іншого в силу порядку, який склався при веденні спільних справ [6, с. 39]. Метою встановлення даної презумпції є захист добросовісного набувача майна. Той з подружжя, хто здійснює повноваження власника щодо спільного сумісного майна, передбачається таким, який діє зі схвалення іншого з подружжя. Тому контрагенту у правочині немає необхідності отримувати підтвердження згоди іншого з подружжя на розпорядження спільним майном. Така згода передбачається в силу подружніх відносин, заснованих на взаємній довірі та єдності особистих та майнових інтересів [4, с. 25; 14, с. 32].

Проте встановлена статтею 65 СК України презумпція згоди одного з подружжя на укладення договорів другим із подружжя щодо їх спільного майна має обмежене застосування. Виходячи зі змісту ч. ч. 2 та 3 ст. 65 СК України, згода іншого з подружжя презюмується тільки при укладенні дрібних побутових договорів. В усіх інших випадках вона повинна надаватися у письмовій формі. Відсутність такої належно оформленої згоди тягне за собою виникнення в іншого з подружжя права на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди. У цьому разі визнання такого правочину недійсним є заходом відповідальності у сімейному праві.

Підставою для застосування такого заходу, як і у більшості сімейних правопорушень, є протиправна винна поведінка одного з подружжя.

Протиправність у даному разі має два аспекти. По-перше, протиправна поведінка дружини чи чоловіка полягає в тому, що він (вона) порушує норму СК України і не отримує письмової згоди іншого з подружжя на укладення договору на розпорядження майном, що є об'єктом їх права спільної сумісної власності. По-друге, така поведінка порушує права іншого з подружжя.

Розпорядження майном – так само як і володіння та користування – є однією з правомочностей власника. Зміст даного поняття складає самостійну проблему у науці приватного права. Проте межі та мета цієї статті не дозволяють розглянути її у повному обсязі. Вбачається, що досить повним є наступне визначення обсягу цього поняття: правомочність власника щодо розпорядження полягає у можливості вчинення ним правочинів та юридичних вчинків з належним йому майном.

У юридичній літературі до можливих способів здійснення власником правомочності розпорядження відносять наступні: 1) оплатне передання майна у власність іншої особи (договори купівлі-продажу, міни); 2) безоплатне передання майна у власність іншої особи (договір дарування); 3) передання майна у користування (договори найму та позички); 4) передання майна іншій особі для вчинення з цим майном дій на користь власника (переробка, договори зберігання, перевезення, застава чи завдаток); 5) вчинення щодо майна односторонніх правочинів (складання заповіту) та юридичних вчинків (знищення майна у процесі користування ним) [9, с. 50].

Варто зазначити, що зі змісту ст. 65 СК України випливає, що згода одного з подружжя має бути отримана тільки на укладення договорів, тобто двосторонніх правочинів, а односторонні правочини у статті не згадуються.

Форма згоди залежить від цінності майна, яким планує розпорядитися один з подружжя. Так, ч. 3 ст. 65 СК України встановлює, що для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також дого-

ворів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена.

Таким чином, закон встановлює дві категорії договорів, згода одного з подружжя на укладення яких має бути оформлена письмово. Перша категорія – це договори з цінним майном. Згода на укладення таких договорів надається одним із подружжя у простій письмовій формі. Друга категорія договорів – це договори, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації. Згода на укладення таких договорів має бути нотаріально засвідчена.

Звертає на себе увагу, що ані Сімейний, ані Цивільний кодекси України не містять критеріїв визначення цінності майна. Для з'ясування змісту даного поняття можна виходити з того, що у законі міститься визначення дрібного побутового правочину та договорів, які потребують нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації. І таким чином, якщо договір не є дрібним побутовим і не є таким, що потребує нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації, він буде вважатися договором щодо цінного майна. Такий висновок випливає з аналізу чинного законодавства.

Стаття 31 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК України) визначає дрібний побутовий правочин як такий, що задовольняє побутові потреби особи та стосується предмета, який має невисоку вартість. У законодавстві також названі договори, які потребують обов'язкового нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації. Це, як правило, договори щодо майна, яке має значну цінність, – нерухоме майно, цілісні майнові комплекси підприємств тощо. Отже, можна припустити, що цінне майно – це майно, яке має більшу вартість у порівнянні з майном, що забезпечує щоденні потреби фізичної особи, проте менше за вартістю того майна, договори щодо якого підлягають нотаріальному посвідченню. До такого майна можна віднести, наприклад, меблі, побутову та оргтехніку, транспортні засоби тощо. Крім того, враховуючи зміст поняття розпорядження майном, можна зауважити, що при цьому здійснюєть-

ся розпорядження будь-яким майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, в тому числі і грошима. А внаслідок розпорядження грошима можна отримати не тільки інше майно, а різноманітні роботи та послуги, які теж можуть мати значну вартість – пошиття ексклюзивного одягу, спорудження будинку, перевезення у міжнародному сполученні, туристичні поїздки, косметичні операції тощо.

Спірним є питання про отримання згоди на укладення договору в тому разі, коли дружина чи чоловік ухиляються від надання такої згоди або місцезнаходження її (його) взагалі невідоме. З цього приводу в юридичній літературі існує думка, що якщо чоловік чи дружина, на ім'я якого не зареєстровано спільне майно, ухиляється від надання письмової згоди на відчуження майна, то особа, на ім'я якої майно зареєстровано, може у порядку ст. 84 Закону України від 02.09.1993 «Про нотаріат» передати заяву своєму чоловікові чи дружині з пропозицією з'явитися до нотаріуса для визначення частки чоловіка (дружини) у цьому майні. Якщо другий з подружжя не з'явиться до нотаріуса у визначений строк і протягом місяця після одержання заяви не надішле своїх заперечень, нотаріус може посвідчити договір від імені чоловіка чи дружини, за яким у відповідності до правостановлюючого документа значиться майно, без згоди другого з подружжя [5, 143; 7, 52 – 53].

Вбачається, що таке вирішення даного питання не є оптимальним. Той з подружжя, який ухиляється від надання згоди на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, тим самим опосередковано висловлює свої заперечення проти укладення договору. Укладення договору з таким майном без його згоди буде грубим порушенням його майнових прав. Проте нез'явлення заінтересованої особи до нотаріуса фактично позбавляє особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, права на вільне розпорядження своєю часткою майна, а з іншого боку, у разі необхідності і за наявності на те достатніх підстав існує судовий порядок щодо визнання нотаріальної дії недійсною [13, с. 605]. У науковій літературі було запропоновано надати одному з подружжя право звернутися до суду за згодою на вчинення правочину в разі

ухилення іншого з подружжя від надання згоди на вчинення правочинів, які потребують нотаріального посвідчення чи реєстрації, без достатніх підстав [12, с. 7].

Якщо отриманню письмової згоди іншого з подружжя на розпорядження майном перешкоджає відсутність інформації про місце його проживання, вимагається визнання такої особи безвісно відсутньою чи померлою [14, с. 34]. Таке вирішення зазначеної проблеми буде сприяти захисту інтересів подружжя та контрагентів за правочинами, а також розвитку цивільного обороту.

Другим аспектом протиправності при укладенні одним з подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди іншого є порушення прав іншого подружжя. Порушеними можуть бути як майнові права, так і особисті немайнові права. Остання ситуація може мати місце, наприклад, у тому разі, коли один із подружжя без згоди іншого розпорядився коштами або іншим спільним майном, яке було призначено на підтримання життєво необхідних потреб хворого подружжя або на його лікування. Тим самим порушене було право на охорону здоров'я іншого з подружжя.

Обидва зазначені аспекти протиправності мають велике практичне значення. Адже ч. 2 ст. 65 СК України не містить будь-яких умов, крім відсутності згоди, та орієнтирів щодо обізнаності того з подружжя, хто оспорує договір. Як справедливо вважає І. Спасибо-Фатєєва, це іноді призводить до механічного застосування судом цієї норми, що не лише руйнує договірні зв'язки, а й ставить під загрозу багато договорів, адже більшість із них укладається саме особами, які перебувають у шлюбі [11, с. 80]. Саме тому при розгляді справ про визнання недійсними договорів, укладених одним з подружжя без згоди іншого, судам слід мати на увазі обидва із зазначених аспектів. Оскільки відповідно до норм ЦК України визнання договору недійсним є способом захисту прав особи, у чому виникає необхідність тільки в разі його порушення, невизнання або оспорення, у суді позивачу слід доводити не тільки відсутність його згоди на укладення договору, а й те, яке саме його право порушене при укладенні договору другим із подружжя без його згоди.

Вочевидь, ненадання одним із подружжя суду доказів порушення його прав унаслідок укладення договору без його згоди, має слугувати підставою для відмови у позові. Це пояснюється тим, що при визнанні недійсним договору, який укладений щодо майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, одним із подружжя без згоди іншого, відбувається колізія інтересів подружжя та контрагентів за таким договором. Така колізія у юридичній науці не знайшла свого однозначного вирішення. Одна група вчених вважає, що «з метою захисту матеріального сімейного інтересу при реалізації подружжям правомочностей власників слід визнати інтерес третьої особи менш пріоритетним у порівнянні з сімейним інтересом у разі відчуження необхідного сім'ї майна» [1, с. 52; 2, с. 10]. Інші вчені вважають, що «навіть у тому разі, якщо один з подружжя, вчиняючи правочин діє не в інтересах сім'ї, доводиться виходити з першості інтересів добросовісного набувача та для гарантії його прав свідомо йти на ризик обмеження майнових інтересів іншого з подружжя»- [3, с. 86; 10, с. 175].

Проте норми чинного сімейного законодавства України сконструйовані таким чином, що пріоритет однозначно надається інтересам подружжя та сім'ї. Для визнання недійсним договору щодо розпорядження майном, що набуто у шлюбі, який вчинений одним з подружжя з порушенням вимог, передбачених частинами 2 та 3 ст. 65 СК України, необхідним і достатнім є підтвердження тільки факту відсутності згоди одного з подружжя на вчинення такого договору. При цьому добросовісність набувача у договорі не має значення. З цього пріоритету виходить і судова практика, визнаючи такі договори недійсними.

У науці сімейного права і дотепер точаться дискусії про те, у якому обсязі має бути визнаний недійсним договір, укладений одним із подружжя без згоди іншого. З. В. Ромовська вважає, що такий правочин має визнаватися недійсним тільки у частині вартості майна, яка належить іншому з подружжя [8, с. 34]. Інші вчені справедливо вважають, що майно подружжя є не частковою, а спільною сумісною власністю. У період знаходження у шлюбі до поділу спільного подружнього майна ні про яку частку одного з подружжя у ньому

говорити не можна. І якщо один з подружжя розпорядився спільним майном без згоди іншого, слід визнавати недійсним договір відносно всього відчуженого майна [7, с. 53 – 54; 10, с. 186 – 187]. Таким само шляхом йде судова практика.

Проте, враховуючи складність таких справ та з метою захисту майнових прав потерпілого подружжя, в абз. 2 п. 30 своєї постанови від 31.12.2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» Пленум Верховного Суду України зазначив, що у випадку, коли при розгляді вимоги про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із подружжя здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість має враховуватися при його поділі.

Висновки

Такий захід відповідальності, як визнання недійсним договору, що укладений одним із подружжя без згоди другого з подружжя, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового, має застосовуватися при наявності двох юридичних фактів, які мають обов'язково встановлюватися судом під час розгляду справи. До таких фактів належать: 1) відсутність згоди одного з подружжя на укладення договору; 2) порушення таким договором майнових або особистих немайнових прав іншого з подружжя. Невраховання обох цих критеріїв тягне за собою нестабільність цивільного обороту, порушення прав добросовісних контрагентів подружжя за договором та зловживання подружжям правом на визнання «незручного» для них договору недійсним.

Література

1. Бабкин С. А. Владение, пользование и распоряжение имуществом, находящимся в общей совместной собственности супругов / С. А. Бабкин. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2004. – 82 с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена характеристиці такого заходу відповідальності у сімейному праві, як визнання недійсним договору, укладеного одним з подружжя без згоди іншого, щодо майна, яке є об'єктом права їх спільної сумісної власності. Автором визначені підстави та умови застосування цього заходу. В ході дослідження проблемних питань застосування названого заходу сімейно-правової відповідальності було зроблено висновок, що він не може бути застосований, якщо цим договором не порушено майнові або особисті немайнові права іншого з подружжя, згода якого була необхідна для його укладення.

Ключові слова: відповідальність у сімейному праві, подружжя, спільна сумісна власність, визнання договору недійсним, згода, нотаріальне посвідчення, майно.

SUMMARY

The article is focused on the characteristics of such a measure of responsibility within family law as recognition of a contract concluded by one of the spouses without the consent of another one as invalid, concerning the property that is the object of the right of their common joint ownership. The author has determined the grounds and conditions for the application of this measure. In the course of studying problematic issues of the application of this measure of family and legal responsibility, the author has concluded that it can not be applied, if this contract does not violate the property or personal non-property rights of another spouse, whose consent was necessary for its conclusion.

Key words: responsibility within family law, spouses, common joint ownership, recognition of a contract as invalid, consent, notarization, property.

2. Гладковская Е. И. Семейный интерес в имущественных правоотношениях супругов: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 : «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е. И. Гладковская. – Ростов-на-Дону, 2007. – 27 с.

3. Ершова Н. М. Вопросы семьи в гражданском праве / Н. М. Ершова. – М.: Юрид. лит., 1977. – 176 с.

4. Маслов В. Ф. Имущественные отношения в семье. Научно-практический комментарий действующего законодательства СССР, РСФСР, УССР и практика его применения / Маслов В.Ф. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1974. – 185 с.

5. Медведь Ф. М. Правовий статус нотаріуса як суб'єкта нотаріальних правовідносин в Україні / Ф. М. Медведь, Я. Ф. Медведь // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2005. – С. 141 – 149.

6. Некрасова О. Деякі аспекти застосування цивільного законодавства при здійсненні права власності подружжя / О. Некрасова // Юридична Україна. – 2007. – № 2. – С. 38 – 40.

7. Никитина В. П. Имущество супругов / В. П. Никитина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – 77 с.

8. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник / Зорислава Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.

9. Самойлова М. В. Понятие, осуществление и защита права личной собственности граждан / М. В. Самойлова. – Калинин : Калининский госуниверситет, 1978. – 84 с.

10. Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов / А. В. Слепакова. – М. : Статут, 2005. – 444 с.

11. Спасибо-Фатеева І. Правові режими спільного майна подружжя / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2013. – № 10. – С. 77 – 84.

12. Химатов Х. Н. Проблемы правового регулирования имущественных отношений супругов (по материалам Республики Таджикистан) : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 : «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Х. Н. Химатов. – Душанбе, 2008. – 25 с.

13. Череватенко І. М. Проблемні аспекти реалізації права спільної сумісної власності подружжя у нотаріальному процесі / І. М. Череватенко // Зб. тез наукових робіт IV цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів. – Одеса : Фенікс, 2009. – С. 604 – 607.

14. Чиквашвили Ш. Д. Имущественные отношения в семье / Ш. Д. Чиквашвили. – М. : Юрид. лит., 1976. – 200 с.